

Etnografski zapis

Kak se negda živelo, delalo, jelo, pilo i oblačilo

Što bi male sredine da u njima nekoć nisu djelovali vrijedni učitelji, nerijetko se doimajući poput luči u tami. Ne samo što su učili, podučavali, bili su i pokretači i nositelji društvenoga života, a nerijetko u svojim su zapisima ostavljali jedina svjedočanstva o negdašnjem načinu života, danas dragocjenima za istraživanje etnografske prošlosti. Vrijeme učiteljevanja Mirka Buntaka, čije ime danas nosi jedna od zlatarbistričkih ulica, ostavilo je traga i u pronađenom rukopisu u «Etnografskoj spomenici» čije je vođenje bilo propisano naredbom bana Banovine Hrvatske od 24. siječnja 1940. godine. U naredbi je naglašeno « da se seljačka kultura najuspješnije istražuje po «Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu» od dra Antuna Radića». Istraživačima su date i upute. «Osnova» opsiže 1600 pitanja! Također piše da sabirač «treba da na sva pitanja nađe odgovor, ako hoće da sakupljena građa bude što potpunija i točnija». K tome, «istraživač treba imati pred očima razlike u stanju mnogih pojava narodnog života danas i u prošlosti- pred 40, 50 i više godina, ukoliko ih može ustanoviti ispitujući i najstarije i poređujući s današnjim stanjem». U naputku također piše :»Pri sastavu «Etnografske spomenice» imaju sudjelovati svi učitelji i učiteljice, a ne da se sastav povjeri samo jednom». Dakle, procjenjuje se kako je zlatarbistrički etnografski zapis nastao u vrijeme Drugoga svjetskoga rata, jer ga je 30. kolovoza 1946. u Brestovcu Mirko Buntak predao zlatarskoj učiteljici Jelki Jakovac, koju je već 17. rujna 1946. naslijedio novopridošli učitelj Dubravica iz Okučana.

Gdje je Brestovec

«Mjesto i školska općina Brestovec nalazi se u Donjem Hrvatskom Zagorju...Dio ovog kraja uz željezničku stanicu domaći ljudi zovu «Kolodvor». Podalji susjedi zovu ga «Polje». Prema tomu nazivu ljude iz ovoga kraja zovu «poljanci». Kad im se hoće narugati, kažu im «žabari», jer se nalaze u nizini,

gdje ima dosta žaba. U svim selima školske općine govore jednako i jednako se odijevaju. Školsku općinu Brestovec čine ova sela: na jugu i jugozapadu od škole je Donji Brestovec sa 220 duša; na sjeverozapadu Gornji Brestovec sa 173 duše; Gornji Brestovec od Donjega dijeli cesta Konjščina-Bedekovščina. Na zapadu je Lovrečan sa crkvom sv. Lovre. Ima 570 duša. Sa sjevera, sjeveroistoka i istoka su Grančari sa 599 duša. Sjeveroistočno od Grančara je Opasanjek sa 113 duša. Istočno iza Grančari nalazi se Veleškovec sa 415 duša. Dio Donjeg Brestovca i Grančari uz cestu Zlatar – Bistrica od križanja cesta Konjščina – Bedekovčina i Zlatar – Marija Bistrica do željezničke pruge zovu ostali školski općinari «Slivarija», jer su pređi bili plemenitaši- šljivari (Kunovići i Sentiji). Neki opet kažu da «idu u Dubravu». To ime je nastalo po zemlji, gdje se ovaj dio Brestovca nalazi, a zove se «Dubrava ili Dobrava». Od kada se tu nalazi željeznička stanica Zlatar-Bistrica, dobila je «Slivarija» ili «Dubrava» još i ime «Zlatar-Bistrica». To ime se osobito mnogo rabi u novije vrijeme. Stranci za drugo ime ni ne znadu. Tim više, što izgleda kao jedno mjesto tj. posebno selo. Tu se nalazi i pošta «Zlatar- Bistrica». Jedino je škola zadržala naziv «Brestovec» .

U sačuvanome rukopisu spominju se lokalne «gore i vode», a od brežuljaka:

«Iznad Lovrečana su Manjice. Kušekov brijeg je sjeverno od škole. Na njemu stanuju Kušeki i Buntaki. Na Škečovem brijegu, sjeveroistočno od škole, su Škeci, a na Hoičovem brijegu Hoići. Doline su: Lovrečansko polje, Hoičov jarek, Mrazov jarek, Huljaščica, Majice, Bukovčica, Popov jarek, Piškurnjak, Lužec, Jalše, Krč, Bajer i Ribnjak. Zemlje odnosno šume (huste) se zovu: Mevudje, Gaj, Hustica, Lug, Jarek, Carica, Ribnjak, Droždjekina, Jalše, Mala šumica, Manjice, Lesičja jama, Krč, Halperica, Breg, Črnec, Bocekovina, Šandarica, Brezina, Brezje, Lašje, Šumigovica, Lužec, Fušnjarka, Bukovec, Borje, Kušekovica, Omanjek, Piškurnjak, Brezajka, Šumica, Šinjačkovića, Gmajnje i Graberje. Vinogradi (trsje, gorice) su: Rupa, Cetin, Buđovina,

Konjčovina, Rastiče, Bukovec, Mađer, Vargov brijeg, Ljevakovina, Jalše, Bont, Šinjačkovina i Vinski vrh. Vinogradi su većinom zasađeni divljom lozom. Cijepljene imade vrlo malo».

Ostavljen je i pisani trag o **vremenskim prilikama** i nazivlju meteoroloških pojava:

*-Vuletje, lete, jesen i zima u jedno «lete». Prvi vuletešnji dan je Valentinove. Onda se počne koren gibati i trava rasti. Na Valentinove se tičice ženijo, a deca pobiraju «zebice». Leto počne na Trojake, a jesen na Lovrečove. Zima nastaje u studenu mjesecu. Vrijeme je **cusrave, kisave i šmrkave**, kad «dežč» svaki čas curi, cusra i primače. Deždjevne, macvurne vrijeme ili curjava je kada kiša dugo pada. Ciganjsko vrijeme ili cigani se ženiju, kad ljeti sunce svijetli i kiša pocuri. Sušne je kada dugo nema kiše. Meglene je kad se megle najprije dugo po zemlji pasu, pa se onda dignu u zrak . Sparne je us rpnju ili jakopovčaku oko Janjina 10 do 12 dana. Inače nema velike vrućine i sparine. Zimne je kad je hladno, a zima «kad štipa za uha». Fuci su kada ožujka ili maloga travnja sneg z vetrom poprhava. Kad snijeg sa vjetrom i kišom pada, nastaje **šlopavica. Slapi i hudi slapi** su onda kad jaki vjetar puše, te diže krovove i ruši drvlje. Za ljute zime se muškarcima na brkovima napravi sveš.*

A vjetar puše...

Što se **vjetrova** u zlatarbistričkome kraju tiče, spominju se **dravčak** ili **dravec** (istočnjak) koji, kad puše, napuše za dva do tri dana kišu. Najviše puše jugo i četiri do šest dana nakon njega bude kiše. «Najopasniji za naš kraj je **krapinec** (zapadnjak), jer ljeti donese crne oblake sa tučom. Pred Jurjevo više puta s ove strane grmi, pa djeca viču:»Rana grmljavina, kesni glad». Kad kiša kratko vrijeme naglo pada, veli se da je prešla **ploha**. Drobna kišica u proljeće je **pašovabec**. «Jurjevska rosa i trojačka vedrina, dosta kruha i vina». **Šprli** ili **suzi** – kada padaju čisto fine kapljice. **Dežč** , niti je ploha, niti šprli, nego padaju srednje kapljice. Prolom oblaka ili pretrgne se zrak ili kad pukne zrak , nastane

velika povodnja. Kad kiša pljuska u stanove, zove se **zašprih**. Tuča je okrugla i rogljovata, kad ima po sebi špice kao rogove.

Zemlje su ponajviše **ilovaste** (mrljugasta) i **jalšovke** (laka i brzo se suši), a ima i **kupinjšćice** (gmecasta) i u zlatarbistričkom su kraju zemlje bile dosta skupe. Primjerice, jedna ral oranice 25.000 dinara. Za prehranu obitelji s dvoje djece, prema prosudbi autora, bilo je dovoljno imati dvije do tri rali oranice. *Zemlja je tako skupa zato jer je puno ljudi, a malo zemlje.*

Temeljito je opisan lokalni svijet flore i faune. Biljkama koje uspijevaju u zlatarbistričkome kraju čak su napisana i latinska imena, dijeleći ih na *cvetje* i *drače*, one koje ljudi koriste za hranu, među kojima su i gljive, a spominje ih se nekoliko: *sirotk*, *škriplji*, *puzice*, *glavaši*, *lisice* i *vrganj*. Kao lijek koriste se biljke: *cingola*, *slez*, *gomilice*, *krputec*, *zrinučak*, *bradavičnjak*, *metica*, *našastnjak*, *podlinščak*, *kuščernjak*, *vrbanščak*, *preprut* i *materina dušica*.

Blagu se «štraji» listinom, slamom, šarom, preprutjom i bosjagom. Djeca za igru koriste: bezgovinu (izrađuju puškice i šprice), vrbu (kada je drvo «v mecgi» djeca načine prskalice (prde), žveglje i rog (za trubiti), regvenc i babice (za lančice), od sita izrađuju kočijice i korpice, škrljake i kukuvače, a na trombeliku piju vodu.

Otrovne su biljke: *strašnjak*, *babji kruh* ili *suhi kruh* kojim prekupci uoči sajma namažu kravi vime da bude deblje.

Tjelesni ustroj

«U ovom kraju ljudi su obično 175 cm visoki, a ima ih po 190 cm, niskih je malo. Glava je većinom podugoljasta, a manje okrugla. Većinom glava ili globanja odzada izbočena. Lice je podugoljasto i okruglo. Nos je ravan, dugoljast i obično sa širokim nosnicama. Kose (lasi) kestenjave su i crne boje. Hrđavci su ovdje rijetki. Koža je bijela i hrnjava ili zagorela. Ima ih dosta sa crnim očima, ali većina ima sive oči. Ako su jako sive, onda se veli «šare oči» ili «breze oči». U cijeloj školskoj općini ih je do 10 sa rudastim lasima. Jako kosmatih je malo. Tko ima kosmatu bradu, kažu mu kosmatač. Ljudi su

suhonjavi, koščati ili jaki. Svaki čovjek može obično nositi oko 75 kg, ali ih ima koji mogu nositi i 100 kg. Malo ih je debelih ili tustih. Svi su gotovo mršavi. Žene sada ne rađaju mnogo djece, ali ih jako ljube. Nekad su žene rodile 10 -13 djece, a sada 3 – 5. U cijeloj školskoj općini ima oko 10 jalovki. Nekoje od njih neće imati djece. U školskoj općini umire godišnje 20 ljudi i to većinom odrasli. Odrasli umiru između 55 – 60 godina, a i kasnije. Najviše umiru od upale pluća, starosti i sušice. Ima dosta i starih ljudi sa 70, 75, 80 i 85 godina. Kad koji umre u 60. ili 70. godini, kažu:»Taj ni od vurokov vmrl«.

Temeljito su opisani i dijelovi tijela sa lokalnim izričajem. Primjerice, cijelo se tijelo zove «život», od nogu do vrata je **truple**, a ruke i noge su zvali **kotrigi**. Kost na glavi se zove **globanja**, a na globanji su **temenica**, **zatiljnjak** i **čele** .

Ljudi sa debelom glavom zovu se debeloglavci ili **bučasti**, sa bijelom kožom su **belo-putni**, a crnkastom su **zgorelci**. Koji ima visoko i tanko tijelo, taj je «*sukastoga života, sukast ili prisukan*».

Narodna farmakologija

Gledano s vremenskom distancom upravo je nevjerojatno kako su učitelji nekad bili dobro načitani i obrazovani sukladno tadašnjim prilikama i mogućnostima, jer uputiti se i u opis bolesti i narodnoga *vraštva* trebalo je smjelosti.

- Na «*mozel*» (vjerojatno čir) *meće se ciklino perje ili kožica koja se oguli sa svinjskog želuca se nasoli i priveže na «mozel».* *Mozel podkožnjak, da prije dozri i pukne, veže se kvasom. Podkožnjak mozel se dobi na zadnjici, ako čovjek na Božić ili Badnjak sjedne na stol. Prišč se kadi lukom, šalatom i peršunom. Kurje oko se maže guščjom masti. Bradavica se maže «lajnjom» (govnom) tako da se osoli, izmiješa i drži u toploj peći «da se spajsa», 24 sata .Kod nazebina se noge moče u slanoj vodi. Rak je rana kad gnijije meso. Stari ljudi su ga liječili tako da su ulovili raka, ispekli, fino istukli, presijali i posipali ranu. Ako je rak bio u želucu, onda su kosane koprive metali u mlijeko i pili. Lišaj se maže*

brezovom mašću ili baguševom slinom. Kehlja je guša na vratu. Nekad su je liječili tako da su vrat omotali pantlikom u kojem se mladenka vjenčala. Madron je kad boli želudac. Na crijevo se meće vruća žuta zemlja ili se istuče friški krputec, pa se pije. Siputljivost je kad se teško diše – borovo korenje se kuha i pije. Vručina se zove i «ogenj». Bučino «mezdrinje» i bobovnjak drač se meće na čelo. Kad ženu «cecki» boliju, veže na njih friški pršun, a kad ostavi dijete od cecka i mlijeko ju jako peče, onda osim pršuna meće i trumbeljiku.

Kuća i dvorište

*Dvorište je prostor, bio on ograđen ili neograđen, u kojemu je hiža, pojata ili štala, kotec, drvocep i štagelj, koji ga ima. Ograđeno je plotom od «šibarja» ili «graje». Nekoji zapipika «prostec» do prosca, koji se odozgo na pedanj široko prućem zapletu (**prošćenjak plot**). Neki opet posade živi plot tj. živicu. Ima i plotova od letava i od pletene žice.*

*Kuću obično postave na povišenu mjestu u dvorištu. Pod njom je obično štala i kotec, a pri štali suša i štagelj ili škedenj. Štala je od hiže 5-10- 20 koračaja duljine. Dvorište je zarašteno travom da se mladina i svinje pasu, zasađeno je svakakvim voćem, jabukama, kruškama i šljivama bisticama. Na dvorištu je «mlaka» iskopana, da se u njoj kupaju race i guske, te pere veš i napaja blago. Zdenec ima u dvorišću skoro svaki gospodar. Ako je iskopan, onda je iz nutra obzidan kamenom, a vani se oko njega sasiječe «sek». Voda se iz zdenca vadi **zajimačem** (kabljica na štriku). Od zada za dvorištem je vrt, **trnac**, a pod njim njiva. Ako je pka na kolo i vrteno, onda se vadi **čebrom**.*

*Prostor na kom hiža stoji zove se **hižišće**, pa se veli za onoga koji nema ništa ili kome su hiža i grunt proda za dug:»Nema hiže ni hižišća«. Hiže su dosta visoke, drvene ili zidane, te većinom crijepom pokrite. Ako si tko malo veću hižu zaziđe, kaže se:» Napravil si je grad«. Svaka gotovo hiža ima po dvije hižice (sobe). Veća je «hiža», a manja je «komora». Nekad su imali «**štibljece**». To su bile male hižice u vezi ili pridelane k hiži. Ako je velika familija, starci ljeti i zimi spavaju u hiži, a mladi po komorama, u kojima nekad nije bilo peći, a sada je*

ima gotovo svaka. Neoženjeni spavaju ljeti vani v stanju, na pojati ili štali i suši na krmi.

*Kad se ide u hižu, najpre se dojde u **genjk**. Tu je vodričnjak sa vodom, u vodrici je lonjček ili ručkica iz koje se pije voda. S desna i lijeva je hiža, a u sredini među hižama iza ganjka je kuhinja. Špajzu ima malo tko, a mlijeko, sir, meso i drugo jelo spremaju u komoru, plnicu ili podrum. Šekret ima gotovo svaka hiža. Zbit je većinom od dasaka i postavljen kraj štale ili blizu gnoja.*

*Što se pokućstva tiče stol na četiri noge nikad nije na sredini hiže, nego u kutu, pri stijeni, a uz stijenu su **klupi**. Na stolu je stolnjak koji se stavlja samo na velike svetke ili «kada kakav gost dojde».*

*Postelja (po starinski «špompēt») u nekih je dosta prosto izrađena i nepofarbana. Na njoj je slama, strožak, blazina, vanjkuši, plahta, poplun ili gunj, a u nekih tuhica. Po danu je postelja pokrivena **kopertom**.*

Kaj su jeli naši stari

Priređivanje jela zove se «priprava» ili pripravljanje. Ako se jelo pri priređivanju pokvari, kaže se da je «prismujeno», «pričmargano», «prikuzmano», zgorelo ili pregorelo. Zanimljiva je priprava kukuruznog kruha:

-Kruh je kuruzni od kuruznoga brašna, zmesi od kuruznoga s hrženim, pšeničnim ili ječmenim brašnom. Brašno se presije na sito u korito, posoli se i ako je kuruzno brašno, popari se vrućom vodom, ako zmesno popari se mlačnom vodom, pa se velikom kuhačom meša. Kad se ohladi, metne se kvas koji je dan prije bio zamiješan u loncu tako da se razmutio u mlačnoj vodi i pomiješao sa brašnom. Sada se počne rukama mijesiti i amo-tamo prevrtati ili premetati tako dugo dok se više ne lijepi za ruke. Kod mijesanja se prema potrebi prisipava brašno. Kad su ruke čiste od tijesta, kruh je omiješen. Sad se tijesto prigrne na jednu stranu korita, pokrije stolnjačkom i ostavi «na digalu». Kada ispuca, znak je da je «zdignjeno». U isto vrijeme, dok se sije brašno, naloži se peć. Kad je ražarena, izgrabi se greblicom žeravka i pepel do vustovja. Zdignjeno tijesto se «paše» u struganji i metne u korpicu. S korpice se baca na lopatu, mlačnom

vodom zahladi i meće se u peć. Ako je žar prejak, metne se suk drva među hljebe i žeravku, a ako je preslab, onda se na žeravku meće treska da gori. Korito se «strugalom» postruže i opere.

Spominju se i tadašnji deserti, primjerice kuruzni kolač na taracu, kuruzni kolač na protljinu pečen, vdignjeni kuruzni kolač, štrukli, vdignjena gibanica, makaruni, rezanci, frkana kaša, žganci, mlinci... Detaljno je opisana priprema nekoliko vrsti juha: prežgana, juha od kuruzne melje, govedska, «ajnmahc», kisela juha od suhoga mesa, mladinska juha, mlječna juha, ali i variva kakva su zelje z grahem, vugorki s krumperem, pori luk, zeleni grah, templane kisele zelje... Spominje se i kada se koje jelo jede:

-Na proljeće za «froštukelj», ako se teško radi, začinjeni žganci, krumper na celem, jaja s kuruznom meljom, krumper na šnitice ili kruh i luk. Ako se na polju ne radi, jede se mlijeko s nadrobljenim kruhom, kava, krumper na celem ili kruh sa lukom. Za objed je jedno «kuhilo». Na večer što ostane od objeda ili opet žgance. Ljeti kao i u proljeće, a za južinu se obično jede kiselo mlijeko, štrukli ili sam kruh. U jesen kao i u proljeće, a zimi nekoji jedu samo dvaput na dan i to desete vure prije podne i oko četvrte ure po podne. Meso se obično jede samo na svetke ili kad je kakva osobita zgoda. Obilnije se jede i pije kad su strani orači, kad su gosti (svadba), karmine i kad je tkalčeva «dotkaja». Dotkaja je kad se od tkalca donese platno, a tada i on dođe na večeru. Jede se: juha, meso, zelje sa slaninom, pečenka i štrukli. Pri odlasku mu se nameće puna torba. Za osobite događaje su i osobita jela. Babelnica (rodilja) dobije kokošju juhu, a kumica i rodbina joj donesu pogače.

Oprava i opravilo

Sva sela školske općine nosila su se prije, a i sada se nose jednako- zaključuje autor(i), s tom razlikom *što su prije svi nosili narodnu nošnju, a sada se svi odijevaju po gradski.*

Djeca su se prvih devet mjeseci nakon poroda, bez obzira na spol, povijala u *canjke*. Dobivala su i rubačicu «*raspuhaču*» koja je sa zadnje strane bila

rasporena i vezala se «žnoricama», a načinjena je bila od kupovna platna. Kad je dijete prohodalo (*shodilo*) dobilo je štukaču, koja se vezala pod vratom. U petoj godini dječaci su dobili *gače i rubačice, a deklice janjku, koja je posve jednaka onoj od velikih žena*. Malo je koje dijete bilo obuveno. *U sedmoj godini dobila su muška djeca dva para rubača i gača sašitih doma od debeloga platna bez ikakve cifrarije. U njima su ljeti hodali i k misi. Škornje je prije dobilo malo koje dijete prije nego je bilo upisano u školu. Ni onda nije imao svaki svoje, već je obuvao mamine ili očeve. U njih si je morao metnuti puno «nuča» (obojaka), da mu noge po škornjima nisu tukle. Sada skoro svako dijete čim shoda dobije cipele ili «šlapice» (polucipele), a nekoji i sandalice. Odijevaju se po gradski.*

Muške rubače, gače i žensko rublje zvalo se jednim imenom **robače**.

-Stariji oženjeni muškarci, čim su ustali, obuli su škornje, škrljak na glavu, lajbec na se, a u onim rubačama koje su imali po danu, su noću i spavali. Rubače su bile od debeloga domaćega konopljenoga platna bez svake cifrarije i na prosto sašite. Osim onih dijelova, koje su imala dječaćka rubača, muška je imala još ošvice. U svitice gača navodio se svitnjak koštanom iglom. Nogalnice su se nosile za sarama. Rubača je bila kratka, a rukavi su se kopčali gumbovima, ili su se vezali dretom».

Začudo opisa ženske odjeće nema!

Pripremio

Željko Slunjski

prema sačuvanom rukopisu Etnografske spomenice

Napomena: Dijelovi teksta pisani *italicom* izvorni su citati, bez lektorskih intervencija